

Жалбиева З.

БАЙЫРКЫ УЙГУР ТИЛИНДЕ ЖАЗЫЛГАН «АК НИЕТ ЖАНА КАРА НИЕТ ХАНЗААДАЛАР» АҢГЕМЕСИНИН ЛЕКСИКАСЫ

Жалбиева З.

ЛЕКСИКА РАССКАЗА НА ДРЕВНЕУЙГУРСКОМ ЯЗЫКЕ «ИСТОРИЯ ПРИНЦЕВ КАЛЪЯНАМКАРА И ПАПАМКАРА»

Z. Jalbieva

VOCABULARY OF THE STORY OF «THE STORY PRINCES OF KALYANAMKAR AND PAPAMKAR» IN OLD UIGUR LANGUAGE

УДК: 494.3-3

Жалпы түрк тилинин тарыхында VI-XI кк. арасындагы доору «Байыркы уйгур тили» деп аталат. Бул доордо жазылган жазма эстеликтер мазмуну жагынан ар тараптуу болуп, адабий тилдин жогорку деңгээлинде көлөмдүү жазуу мурасын калтырган дагы бир түрк элинин тарыхый тили болуп эсептелет. Изилдөөбүздө байыркы уйгур тилине таандык «Ак ниет жана кара ниет ханзаадалар» чыгармасы жөнүндө маалымат берилип, чыгарманын лексикасы тематикаларга бөлүнүп, азыркы кыргыз тили менен параллеликти көрсөткөн лексикалык элементтер аныкталып көрсөтүлдү.

Негизги сөздөр: байыркы уйгурлар, байыркы уйгур тили, лексика, синоним, омоним.

В общей истории тюркского языка период с VI по XI вв. называется периодом древнеуйгурского языка. Разносторонние по содержанию письменные памятники этого периода были унаследованы от представителей одного из тюркских народов, на языке которых и были написаны данные памятники. В статье дается общая информация о произведении "История принцев Кальянамкара и Папамкара", рассматривается лексика произведения по тематическим группам. Особое внимание уделяется лексическим элементам, отражающим схожие особенности с соответствующими лексическими элементами современного кыргызского языка.

Ключевые слова: древние уйгуры, древнеуйгурский язык, лексика, синоним, омоним

In the general history of the Turkic language the period from VI to XI centuries is called the period of the Old Uigur language. Versatile in content written monuments of this period were inherited from the representatives of one of the Turkic peoples, in which these monuments were written. The article gives general information about the work "The story of the Princes of Kalyanamkar and Papamkar", and the vocabulary of works is classified into thematic groups. Particular attention is paid to lexical elements, reflecting its features with modern lexical elements of the modern Kyrgyz language.

Key words: ancient Uighurs, ancient Uighur language, lexicon, synonym, homonym

Түрк тилдерине таандык жазуу түрүндөгү материалдар баарыбызга маалым болгондой VI-VIII кылымдарда ташка чегилген Орхон-Енисей жазма эстеликтери болуп эсептелет. Д.Дуйшенбиева «Таш бетине чегилип жазылган поэтикалык эстеликтер, мүрзө башындагы эпитафиялык жазуулар, Барсбек

кагандын, Истеми Билге кагандын, Тонукөк баатырдын, Култегиндин эстелигиндеги жазуулар, бизге чейин жетип олтурат», – деп маалымдайт [1:2014:283]. Ошондой эле байыркы уйгур тили орхон-енисей жазма эстеликтеринен кийин адабий тилдин жогорку деңгээлинде көлөмдүү жазуу мурасын калтырган жалпы түрк улутунун тарыхый тили болуп эсептелет.

Түрк тилинин VI-XI кк. арасындагы доору түркологияда «Байыркы уйгур тили» деп аталат. Бул доор өз ичине байыркы орхон-енисей жазма эстеликтеринен баштап байыркы уйгурлар доорунда жазылган жазма эстеликтерди да камтыйт [3:1998:474]. Көктүрк каганаты кулагандан кийин Өтүкөндө өз бийлигин орноткон уйгурлар байыркы түрктөрдөн бери уланып келе жаткан көнүмүш көчмөн жашоо образынан отурукташууга өтө баштаган [4:2009:26]. Байыркы уйгур доорунда Көктүрк каганаты доорунан айырмаланып башка элдер жана башка диндер менен болгон мамилелер тыгыз болгондугу үчүн байыркы уйгурлардын жазма адабиятына, элдин күндөлүк маданий турмушуна таасирин тийгизген. Себеби байыркы уйгурлар буддизм, манихеизм, брахми жана несториан сыяктуу диндерди кабыл алышкан. Бул диндердин кириши менен аталган доордо чыгармалардын орчундуу бөлүгүн диний багытта жазылган эмгектер ээлейт. Ошондой эле көркөм адабият, медицина боюнча жазылган эмгектерди да кездештирүүгө болот [4:2009: 27]. Өзгөчө буддист чөйрөгө таандык жазма эстеликтер көбүрөөк кездешет. Алсак буддист чөйрөгө таандык жазма эстеликтер өз ичинен бир нече топко бөлүнөт: Сутра же судур, виная, абидарма ж.б. [5:2004:247]. Алардын ичинен белгилүү сутралар: Алтын ярук, Секиз юкмек, Куанши-им пусар ж.б. Байыркы уйгурлар согди алфавитинин негизинде түрк урууларынын фонетикалык закон ченемдүүлүгүнө ылайыкталган алфавит колдонушкан [3:1998:474].

Негизинен, байыркы уйгурлардын кол жазма эстеликтери тууралуу алгачкы эмгектер Россияда жана Германияда жарыяланып баштаган. Алгач бул баа жеткис кол жазмалар Чыгыш Түркстанга карай жасалган илимий экспедициялардын натыйжасында илим чөйрөсүнө таанылып, I Дүйнөлүк согуштан

кийин изилдөө-жарыялоо иштери активдүү түрдө ишке ашырылган. Бул багытта жарыяланган эмгектердин кээ бирөөлөрүнөн мисал келтире кетсек: 1908-жылы Ф.В Мюллер «Uigurica» аттуу сериялуу журналын чыгара баштаган. Аталган жыйнактын IV тому А.вон Габен тарабынан жыйынтыкталган [5:2004:270]. Ошондой эле В.Радлов да 1909-жылдары Санкт-Петербургда «Altürkische Studien» сериялуу томдуктардын 6 томун чыгарууга жетишкен. А. вон Ле Кок дагы «Türkische Manihaica aus Chotsho» эмгегин 1922-жылдарга чейин 3 томдук эмгек чыгарган [5:2004:270-271]. II Дүйнөлүк согуштун таасири менен европадагы изилдөө-жарыялоо иштери солгундап, Түркияда бул багытта жандуу котормо жарыялоо иштери башталды. Мисалы Намык Оркун П. Пеллиоттун «Ак ниет жана кара ниет ханзаадалар» аттуу эмгегин 1939-жылы түрк тилине которгон. Жалпысынан айтканда байыркы уйгур тили ар кандай өңүттө илимий чөйрөдө изилденип, ага көптөгөн окумуштуу-изилдөөчүлөр өз салымын кошкон.

Изилдөөбүздүн объектиси болгон «Ак ниет жана кара ниет ханзаадалар» аңгемеси байыркы уйгур адабиятында чатик деп аталат. **Чатик** – судурдун (сутра) бир багыты болуп, байыркы уйгур адабиятында өзгөчө орду бар. Судурдан айырмаланып өзүнчө китеп түрүндө чыккан узун жомоктор. Чатиктерде иштелген тема будданын ар түрдүү жашоолорун сүрөттөгөн чыгарма болуп эсептелет [5:2004:249].

«Ак ниет жана кара ниет ханзаадалар» аңгемеси 1900-жылдарда Чыгыш Түркистандагы Дунхуан үңкүрүнөн миндеген кол жазма эстеликтери менен бирге табылган. Бул кол жазманы П. Пеллиот башка эстеликтер менен кошо Парижге алып кеткен. Чыгармага таандык алгачкы эмгек Cl. Huart тарабынан 1914-жылы «Journal Asiatique» журналына жарыяланат. Түркчөгө Намык Оркун тарабынан «Prens Kalyanamkara ve Rapamkara Hikayesinin Uygurcası» деген аталышта 1940-жылы басылып чыккан [6:1998:4].

«Ак ниет жана кара ниет ханзаадалар» аңгемесине байланыштуу 1914-жылы E.Chavennes “T’oung Pao”нун XV томуна кытайча версиясынын котормосун жарыялаган. Бул версия жөнүндө Дж. Хамилтон төмөндөгүдөй маалыматтарды берет; бул чыгарма кытайча сутра китебинин 6. бөлүмүндө берилген. Ал эмгегинин кириш бөлүмүндө E.Chavennes чыгарманын уйгурча версиясынын кытайчадан котормо катары карабаш керек экендигин, себеби уйгурча версиясы кытайча тексттин таасири менен жазылган же болбосо тексти көчүргөн адамдар кээ бир кошумча эпизоддорду кошуп жиберуү мүмкүн деген пикирин айтат [6:1998:2]. Ал эми Дж. Хамилтон «Ак ниет жана кара ниет ханзаадалар» аңгемесин басып чыгарууда кетирилген каталарды оңдоо максатында П.Пеллиот жана А.вон Габендин эмгектеринен пайдаланганын белгилейт [6:1998:4].

«Ак ниет жана кара ниет ханзаадалар» аңгемеси – Парижде «Bibliothèque Nationale»де «Pelliot Chinois 3509» регистрациялык номери менен сакталуу. Кол жазманын туурасы бийиктигинен чоңураак, 20 барактуу дептер түрүндө, ортосунан бүктөлүп тери жип менен бири-бирине байланган. Бул ыкма менен дептердин барагы 40ка жеткен. Барактын эки бетине тең жазылган ар бир бетине 7 же 8 сап жазуу жазылып жалпысынан 80 беттик бир чыгарманы түзөт.

Аталган чыгармада ак ниет ханзааданын бардык тирүү жандыктарга жардам берүү үчүн жана алардын бири-бирин өлтүрүүлөрүнө жол бербөө үчүн баалуу асыл ташты табуу максатында аттанган окуяларга бай сапары баяндалат [5:2004:249]. Бул чыгармада сапарга чыккан ак ниеттүү ханзаада ажыдаарлар ханынын мекенине жетип, баалуу асыл ташты алып келе жатып, иниси кара ниеттүү ханзаадага жолугушу, иниси анын көзүн чукуп, ээн талаага таштап кетиши жана ханзааданын өз элин табышы сыяктуу окуялар кызыктуу баяндалат.

«Ак ниет жана кара ниет ханзаадалар» аңгемесинин лексикасын изилдөөдө сөздөрдү төмөнкү тематикалык топторго бөлүп карадык.

1. Тууганчылыкка байланыштуу лексика;
2. наам жана чинге байланыштуу лексика;
3. дене-мүчө аталыштары;
4. ат атоочтор;
5. сандар ;
6. кесиптик лексика;
7. жаныбарлардын аталышы;
8. өсүмдүк аталыштары;
9. табиятка байланыштуу лексика;
10. диний сөздөр;
11. кабыл алынган сөздөр;
12. синоним сөздөр;
13. антоним сөздөр;
14. кош сөздөр;
15. фразеологизмдер;
16. омонимдер.

1. **Тууганчылыкка байланыштуу лексика.**

abiçqa – кары адам
ät – эркек, киши
eçi – улуу эркек бир тууган
eş – дос
ini – кичүү бир тууган
ogul oğl – уул
oğuş – урпак, уруу
ög – апа, эне
ögük (ügük) – сүйүктүү уул
bodun – калк, адамдар, уруулар
büşük – туугандар, достор, жакын адамдар
qadaş – бир тууган, тууган
qadın – кайын ата
qañ – ата
qarı – кары адам, карыя
qırqın – кыздар

qız – кыз

kişi – адам, киши

tuş – дос

tüñür – үй-бүлө кургандан кийин пайда болгон туугандар (кайын)

yegän – жээн

• **Наам чинге байланыштуу лексика**

alp – алп, жигит, эр, баатыр, сыйлуу

at – ысым, атак-даңк

ellig elläg – хан, мамлекет башчысы

inal – чин-наам

baş – башчы

çor – наам

tegin – ханзаада,

totoq – наам

• **Дене-мүчө аталыштары**

adaq – бут

agız – ооз

ät'öz – дене

elig – кол

baş – баш

bel – бел

boguz – моюн, кекиртек

qol – кол

qulqag – кулак

köz – көз

• **Ат атоочтор**

men – мен

sen – сен

ol – ал

biz – биз

siz – сиз

• **Сандар**

altı – алты

ekki – эки

on – он

üç – үч

miñ – миң

tört – төрт

• **Кесиптик лексика**

abçı – аңчы

agıçı – казыначы, казына башы.

oğrı – ууру

uz – уз

balıççı – балыкчы

bitkâçı – жазуучу, көчүрүп жазуучу

borluqçı – бак караган киши, *багбан*

qараqçı – дарбаза күзөтчүсү

qolğıçı – тилемчи

qul – кул

quşçı – кушчу

kemiçi – кемечи, кеме жасаган адам

közetçi – күзөтчү

roşıçı – тилемчи

satıççı – соодагер

subçı – гид, (жол көрсөткүч сууда)

tarıççı – талаа иштеткен адам

tuzaqçı – тузакчы (тузак менен куш кармаган адам)

yemişlikçi – багбан

yerçi – гид (жол көрсөткүч)

torçı – кушчу (тор менен куш кармаган адам)

2. **Жаныбарлардын аталышы**

arşlan – арстан

iñäk – үй

it – ит

ud – үй

balıq – балык

buzagu – музоо

qoy – кой

quş – куш

quzgun – кузгун

kölük – жүк ташуучу үй жаныбары

lagzın – доңуз

lö – ажыдаар

yılqı – бодо мал

3. **Өсүмдүк аталыштары**

qamiş – камыш

lenxua – лотос

sögüt – мажүрүм тал

yemiş – жер-жемиш

4. **Табиятка байланыштуу лексика**

ay – ай (асман телосу)

otruq – арал

öğüz – дарыя

qum – кум

sub – суу

tag – тоо

tañ – күндүн чыгыш малы

taluy – мухит

yel – жел (акырын соккон шамал)

yer – жер, топурак

5. **Диний сөздөр**

burxan – будда

bodisabat – будда деңгээлине бир гана этап калган буддист адам

ırşı – пайгамбар, акылман адам

nom – дин эрежелери, ыйык мыйзам

roşı – садака

tatu – тозок

waxşih – рух, жин, коргоочу периште

6. **Кабыл алынган сөздөр**

ärdini – асыл таштар (санскрит)

ırşı – пайгамбар, акылман адам (санскрит)

biti – жазуу (кытай)

bodisabat – будда деңгээлине бир гана этап калган буддист адам (санскрит)

burxan – будда (кытай)

çintämäni – асыл ой маанисине келген сөз (санскрит)

çitudbır – Индияны да ичине алган уламыш-тагы Жамбудвипа өлкөсү

qars – жүндөн же кылдан токулган материал (кытай)
qunçiu – ханыша (кытай)
qunqau – музыкалык инструмент (кытай)
lenxua – лотос (кытай)
lō – ажыдаар (кытай)
maxarit – Бенарес деген өлкөнүн падышасынын аты
maxayana – Улуу ташуучу (санскрит)
narata – ажыдаарлардын ханы (кытай)
nom – дин эрежеси, ыйык мыйзам (согды)
poşi- саадака (кытай)
sua – чынжыр (кытай)
tamu – тозок (согды)
totoq – наам (кытай)
waxşik – рух, жин, коргоочу периште (согды)
yäk – шайтан (санскрит)

Негизинен, байыркы уйгур тилинде кытай, санскрит, монгол, тибет, араб, фарсы тилдеринен кирген сөздөр кездешет. Бирок «Ак ниет жана кара ниет ханзаадалар» аңгемесинде санскрит, кытай жана согди тилинен кирген сөздөр активдүү колдонулган. Кабыл алынган сөздөрдүн дээрлик көп бөлүгү диний багыттагы сөздөр.

7. Синоним сөздөр

abiçqa-qarı – кары адам, аксакал карыя киши
ada-tuda – коркунуч
adin-adruq – башка
ämäri-artuq – ашык, ашып калган
ellig-qañ – хан, падыша
agdug-uçuz – бузулган, чириген, жаман, төмөн
ür-sö – узун убакыт, узак мезгил
ötüg-küsüş – өтүнүч, тилек
ötün-qol-tile- – өтүнүү, тиле-
barça-qataq-qop – баары
bergü-poşi – садака
buşuş-qadgu-muñ-taq-yerin-ämğäk – кайгы, муң, азап
uluş-yer – өлкө
ämäri-üküş – көп
yoq-çığay – кедей кембагал
ädgü-yegräk – жакшы
yablag-ayıg – жаман
ag- barım – байлык
qolguçı-poşıçı – тилемчи
igla- sıqta- – ыйлоо
ärk-küç – эрк, күч, ал
täk-yalñus – жалгыз
törü-nom – мыйзам
tuş-eş – дос, курбу-курдаш
tuzaqçı-kuşçı-torçı – кушчу
yerçi-yolçı – гид

Синоним сөздөрдү уюштурууда кээде башка тилден кабыл алынган сөздөр, байыркы уйгур тилинен төл сөздөрү менен синонимдик катышты түзгөнүн байкоого болот. Мисалы, жогоруда берилген *törü-nom* – *мыйзам*, кытай тилинен кирген.

8. Антоним сөздөр

yablaq, ayıg – жаман / *ädgü-yegräk* – жакшы
bay – бай / *yoq-çığay* – кедей кембагал
az – аз / *ämäri-üküş* – көп
irinç – бактысыз, байкуш / *mäñilig, ögrünçülüğ* – бактылуу, куунак
öglen- эсине келүү / *ögsire-, tal-* эсин жоготуу, талуу
busan-кайгыруу / *sebin-* сүйүнүү
buşuş-qadgu-muñ-taq-ämğäk – кайгы, муң, азап / *sebinç* – кубаныч, сүйүнүч
adrul- ажыроо, айрылышуу / *qabiş-* жолугушуу, жетүү
ölüg – өлүк / *tirig* – тирүү
yäk – шайтан / *waxşik*- периште

Антоним сөздөдүн уюшулушунда кээ бир учурларда башка тилдерден кирип бири-бирине антонимдик катышты түзгөн учурлар кездешет: *yäk* – санскрит тилинен *шайтан* деген маанини туюндурат, ал эми *waxşik*- согди тилинен кирип *периште* маанисин туюндурат.

9. Кош сөздөр

adruq adruq – башка башка
satıg-yulug – алып сатуу
ühüglüg-qutlug – бактылуу, таалайлуу
asıg-tusu – пайда
esän-tükäl – эсен түгөл
ädgü-yablaq – жаман жакшы
ıglayu-sıqtayu- – ыйлап-сыктап
eşin-tuşuñ – курбу-курдаш
yoq-çığay – кедей-кембагал

10. Фразеологизмдер

...ayadaqı yençü iki monçuq tæg közdeki... – ...алаканындагы бермет эки мончок сыяктуу көздөгү...
aglıq qurug bor- .. *qal* – казына кургап баратат (казына түгөнүп баратат)
könlin bertmäñlär – көңүлүн сындырбагыла
tamulug bolur – тозоктук болот (тозокко түшөт)
burxan qutin bular – будданын чексиз бактытын табуу

11. Омонимдер

al- алуу, кармоо
al – зат, согуш тактикасы, чыга турган жол.
bar- баруу
bar – бар
balıq – балык (суу жандыгы)
balıq – шаар, калаа
qol- сурануу, тиленүү
qol – кол

Жыйынтыктап айтканда, байыркы уйгур тилинен сөздүк составында, жогоруда мисалдарда берилгендей, орчундуу өзгөрүүлөр болгон. Себеби уйгурлардын ошол кездеги тарыхый абалына байкоо жүргүзсөк, ар түрдүү тышкы факторлор (ар түрдүү диний агымдар, сырткы чөйрө өзгөчө кытай менен болгон мамилелер) тилге өз таасирин тийгизбей

койгон эмес. Көптөгөн жаңы сөздөр кирген. Себеби байыркы уйгур тилинин лексикасында араб, фарс, кытай, монгол, санскрит, тибет тилдеринен кирген лексикалык элементтер да кездешет.

Мисалы: *абичи* – санскритче бир жылдыз аты. Санскрит тилинен көбүнчө диний сөздөр кирген.

āsān (эсен) – фарсча *амандык, эсендик*.

чамхуи – кытайча *өкүнүү* маанисин берет. ж.б. [7:1993:1, 14,34].

«Ак ниет жана кара ниет ханзаадалар» аңгемесинин лексикасын иликтөө менен, чыгарманын тили, орхон-енисей жазма эстеликтеринин тилинен айырмаланып, жогорку адабий тилдик нормага жеткендигин байкоого болот. Бул доордо котормо иштери көбүрөөк болуп, жаңы кирген сөздөр уйгур тилинин фонетикалык өзгөчөлүктөрүнө баш ийдирилип алынган. Мисалы: *«ärdini» санскритчеде «ratna» – асыл таштар, «lenhua» кытайча «lian-hua» – лотос, «пот» согди тилинде «pwt» – дин эрежеси, ыйык мыйзам*. ж.б. Котормо эмгектеринин басымдуу бөлүгү диний багытта болгондуктан тилдеги өздөштүрүлгөн сөздөр дагы көбүнчө диний абстракттуу сөздөр болгон. Мисалы: *ırşı – пайгамбар, акылман адам (санскрит), пот – дин эрежеси, ыйык мыйзам (согды), waxşik – рух, жин, коргоочу периште (согды), burxan – будда (кытай)* ж.б.у.с. Карл Генрих Менгес бул тууралуу уйгур тилиндеги будисттик тексттердин көбүндө оригиналдагы өзгөчө терминдерди которууга далалат жасалып, натыйжада буддизмдин уйгурча терминологиясы жарала баштаган жана ушул эле дин аркылуу башка тилдерден сөз өздөштүрүлгөнүн белгилейт [8:2000:265]. Ошондой эле чыгармадагы синоним, антоним, омоним сөздөрдүн колдонулушу дагы адабий тилдин өнүгүшүн белгилейт. Мисалы: *buşuş-qadgu-tuñ-taq-yerip-ätgäk – кайгы, муң, азап: ... küniñä qolğuçılar üzülmädi – ... күнүгө тилемчимин тынган жок. yoq çıgay roşıcı ten – кедей тилемчимин (синоним), yablaq, ayıg – жаман, ädgü-yeğräk – жакшы. ayıg qılınç – жаман иштер. ädgü qılınç – жакшы иштер (антоним). balıq – балык (суу жандыгы) balıq – шаар, калаа (омоним)* ж.б. Чыгармада андагы экспрессивдик-эмоционалдык маанини күчөтүп берүүдө кош сөздөр жана фразеологизмдер дагы колдонулган. Мисалы:

1. *...ayadaqı yeñü iki moñciq täg közdeki... – ...алаканындагы бермет эки мончок сыяктуу көздөгү..., (фразеологизм)*
2. *aglıq qurug bor- .. qal – казына курган баратат (казына түгөнүп баратат) (фразеологизм)*
3. *äsän tükäl kälürüñ ter yarlıgqadı – эсен-мүгөл алып келгиле деп жар салды. (кош сөздөр).*
4. *qañı qan uluş bodun ıglayu sıqtayu ädgü ögli teginig uzatu öntürüp taluyga idtilar – атасы хан, эли жакшы ниеттүү ханзааданы ыйлап-сыктап мухитке узатышты (кош сөздөр).*

Байыркы уйгур тилинин лексикасында азыркы кыргыз тилинин лексикасы менен параллелдикти көргөзгөн кээ бир тилдик элементтер байкалды. Алардын айрымдарына токтолсок, мисалы: *qırqın* сөзү кыздар маанисин берип текстте өз алдынча колдонулат *qaragçı qırqın biz tediler – дарбаза кайтарган кыздарбыз дешти*. *Кыркын* сөзү кыргыз тилинде *кыз-кыркын* түрүндө кездешип текстте өз алдынча колдонулбайт жана грамматикалык эмгектерде бир компоненти өз алдынча лексикалык мааниге ээ, экинчиси лексикалык мааниге ээ эмес кош сөздөр бөлүмүндө берилет: *кийим-кечек, кир-кок, кыз-кыркын* ж.б.у.с. [9:1980:31]. Ошондой эле *buluñ – бурч, дүйнөнүн төрт тарабы* маанисин кыргыз тилинде да булуң-бурч болуп колдонулат. *tuş – дос* маанисиндеги сөз азыркы кыргыз тилинде *теңтуш* деген сөздүн морфемасын түзөт. Ушул сыяктуу *kölik* сөзү азыркы кыргыз тилинде жүк ташуучу жаныбар катарында гана эмес, транспорт маанисин да чагылдырат. Бул жерде сөздүн маанилик алкагы кеңейгенин байкоого болот. *ülki* сөзү байыркы уйгур тилинде *бодо мал* маанисин туяндурса, азыркы кыргыз тилинде *жылкы* (ат) маанисинде колдонулат. Ал эми бул сөздө маанилик алкагынын кичирейгенин байкоого болот.

Байыркы уйгур тили өнүккөн, нормага салынган адабий тилдик деңгээлге жеткен. Байыркы орхон-енисей жазма эстеликтеринин тилинен байыркы уйгур тилинин айырмасы, бул доордо ар түрдүү тематикадагы жаңы сөздөр активдүү өздөштүрүлгөн. Өздөштүрүлгөн сөздөр уйгур тилинин фонетикасына баш ийдирилген. Бул доорго таандык чыгармалардын лексикологиясы азыркы кыргыз тили жана анын диалектилери менен салыштырма-тарыхый багытта ар түрдүү аспектиде изилдөөгө алынышы керек. Себеби мындай илимий изилдөөлөр кыргыз тилинин тарыхый лексикологиясын калыптандырууга чоң салымын кошот деп ишенебиз.

Колдонулган адабияттар.

1. Дуйшенбиева Д. Орто кылымдардагы түрк адабий мурастарын үйрөнүүнүн актуалдуу маселелери. // Известия вузов № 3, 2014. 283-б.
2. Сыдыков С., Конкобаев К. Байыркы түрк жазуусу (VII-X кылымдар) Бишкек, 2001. 105-б.
3. Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi 8. cilt, 1998. 474-б.
4. Özkan M. Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi, 3. Baskı, 2009. 26, 27-бб.
5. Ercilasun A. B. Türk Dili Tarihi. Ankara, 2004. 247, 270, 271, 249-бб.
6. Hamilton J. R. çev. Köken V. İyi ve Kötü Prens Öyküsü, Ankara 1998. 4, 2, 4-бб.
7. Caferoğlu Ahmet. Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, 3. Baskı, İstanbul, 1993. 1, 14, 34-бб.
8. Менгес К. Г. котор. Т. Абдиев. Түрк элдери жана алардын тилдери Бишкек, 2000. 265-б.
9. Давлетов С., Кудайбергенов С. Азыркы кыргыз тили Фрунзе, 1980. 31-б.

Рецензент: к.филол.н., доцент Абдиев Т.